

SECTION 6. INNOVATIVE ECONOMY

DOI: 10.46299/ISG.2025.MONO.ECON.2.6.1

6.1 Економічне відновлення та розвиток постраждалих територій в післявоєнний період

Питання економічного відновлення територій громад, що зазнали значних руйнувань унаслідок військової агресії, сьогодні є одним із найактуальніших завдань державної політики України та міжнародної співпраці. Значні людські, економічні та інфраструктурні втрати вимагають комплексних, продуманих і системних підходів до розробки та реалізації програм відбудови. Успішне економічне відновлення постраждалих територій є ключовою передумовою не лише для стабілізації ситуації у відповідних громадах, але й для забезпечення їх довгострокового сталого розвитку.

Реалізація запропонованих у роботі підходів та інструментів дозволить постраждалим громадам не лише подолати негативні наслідки війни, а й закласти основу для майбутнього зростання, створення нових економічних можливостей і поліпшення якості життя населення. Важливим елементом запропонованої моделі є активна участь громад у процесах планування та реалізації програм, а також тісна кооперація з державними інституціями та міжнародними партнерами. Це дозволить створити надійну платформу для відбудови, яка відповідатиме сучасним економічним реаліям і викликам.

Сьогодні, як ніколи, важливо створювати ефективні стратегії розвитку економіки, залучати інвестиції та стимулювати інновації. Водночас необхідно забезпечити прозоре управління ресурсами та справедливий розподіл державної підтримки. У цьому процесі громадянське суспільство відіграє ключову роль. Активні громадяни, неурядові організації, бізнес-спільнота та профспілки вже сьогодні формують порядок денний повоєнного відновлення. Вони не лише мають доступ до критично важливої інформації, а й здатні впливати на прийняття державних рішень, забезпечуючи їхню ефективність і відкритість.

Громадянське суспільство перетворилося на повноцінного партнера держави, його голос звучить гучно, а ініціативи стають основою змін.

Ефективне партнерство державних органів, місцевих громад, бізнесу, громадських організацій та міжнародних партнерів сприяє швидкому реагуванню на проблеми, забезпечує оптимальне використання ресурсів і стимулює інноваційні рішення. Взаємодія та співпраця цих груп дозволяють розробляти програми, які краще відповідають реальним потребам громад, забезпечують їх прозорість та підзвітність, а також збільшують суспільну довіру та активність мешканців у процесах відновлення. Для успішного відновлення потрібно проводити аналіз міжнародного та національного досвіду економічної реабілітації постконфліктних територій; оцінювати реальні економічні, соціальні і інфраструктурні потреби постраждалих громад; обґрунтовувати конкретні компоненти та інструменти економічного відновлення, а також рекомендації щодо моніторингу та оцінювання ефективності цих програм.

Під економічним відновленням розуміється комплекс заходів, спрямованих на відновлення економічної життєдіяльності територій, що зазнали значних руйнувань через військові дії або інші кризові явища. Ключовими принципами такого відновлення є комплексність (охоплення усіх сфер економіки), стійкість (здатність до тривалого функціонування без зовнішньої підтримки), інклюзивність (залучення усіх верств населення до процесу), а також прозорість і підзвітність.

Існує кілька основних моделей економічного відновлення, які мають успішний міжнародний та вітчизняний досвід застосування. До міжнародних моделей належать підходи, що були використані в післявоєнній Європі (наприклад, План Маршалла), а також моделі, що були реалізовані після конфліктів у Балканських країнах, Колумбії, Руанді та інших країнах, які проходили процеси постконфліктного відновлення. Вітчизняний досвід включає успішні практики відновлення окремих регіонів України після локальних кризових ситуацій, зокрема використання цільових державних програм,

регіональних стратегій розвитку, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інвестиційних ресурсів.

Харківська область – один з регіонів, що найбільше постраждали від російської військової агресії. При розробці програм відновлення територіальних громад Харківщини необхідно враховувати низку специфічних чинників, притаманних цьому регіону:

- географічна близькість до зони бойових дій. Область межує безпосередньо з країною-агресором (російський кордон на півночі та сході), а на її території в 2022–2023 рр. велися активні бойові дії. Значна частина громад була окупована ворогом або перебувала на лінії фронту, що призвело до масових руйнувань. Навіть після деокупації зберігаються ризики обстрілів прифронтових населених пунктів. Це означає, що планування відновлення має враховувати безпекову складову: необхідність відбудови або посилення укриттів, фортифікаційних споруд, евакуаційних маршрутів, а подекуди – навіть перенесення об'єктів у безпечніші райони. За висновками експертів, процес розробки програми в громадах, де тривають обстріли чи які межують з агресором, є особливо складним і тривалим. Проте ці труднощі потрібно долати через поетапне планування: спочатку забезпечити *критичну стійкість* (мінімум функцій життєзабезпечення навіть під загрозою атак), а вже далі – повноцінну розбудову);

- масштабні руйнування інфраструктури. Харківська область зазнала колосальних збитків у житлово-комунальній, транспортній, соціальній та виробничій інфраструктурі. Наприклад, лише в обласному центрі – місті Харкові – за три роки війни пошкоджено або зруйновано понад 8 200 житлових будинків, 132 школи, 114 дитячих садків, 89 медичних закладів, 15 закладів культури та більше 2 300 об'єктів критичної інфраструктури й комерційної нерухомості. Подібні катастрофічні руйнування спіткали й менші міста та селища: Ізюм, Куп'янськ, Балаклія, Вовчанськ та багато інших громад Харківщини були частково або майже повністю знищені під час бойових дій [151].
<https://surl.li/kybgcg>.

- Програми відновлення для цих громад мають першочергово вирішувати проблему **відбудови житла** (тисяч сімей залишилися без домівок) та **відновлення критичної інфраструктури** – енергомереж, водопостачання, тепломереж, доріг, лікарень, шкіл. У Харкові та прилеглих громадах вже ведеться активна робота: ремонтуються пошкоджені будинки, розгорнуто модульні містечка для тимчасового проживання, поступово відновлюються об'єкти теплопостачання. Однак масштаби руйнувань вимагають колосальних ресурсів, тому місцеві програми відновлення повинні бути узгоджені із державною політикою і планами донорів, аби скерувати фінансування на найважливіші проекти. Також необхідно врахувати *пріоритезацію*: не все можна відновити одразу, тому план визначає черговість робіт (спочатку – критична інфраструктура та житло, далі – об'єкти соціально-культурного значення тощо).

- **переміщене населення і повернення мешканців.** Через бойові дії значна частина населення Харківської області була змушена залишити свої домівки. Станом на початок 2025 року в області офіційно зареєстровано понад **523 тисячі внутрішньо переміщених осіб (ВПО)** – це люди, які виїхали як з інших регіонів (Донецької, Луганської областей), так і з небезпечних районів самої Харківщини, перемістившись до відносно безпечніших громад області або в інші регіони України. Близько 35% усіх ВПО області перебувають у м. Харків, інші розподілені по районах. Масовий наплив переселенців створює додаткове навантаження на приймаючі громади – на житло, школи, медицину, соціальні послуги. З іншого боку, багато харків'ян евакуювалися за межі області (частина – за кордон). Програми відновлення мають враховувати і тих, хто вже зараз живе як ВПО, і потенційне повернення населення після покращення ситуації. Потрібно планувати **житло та робочі місця** для переселенців, які залишаться в громаді надовго, а також стимули для повернення фахівців, що покинули регіон. Наприклад, пріоритетним проєктом може бути будівництво нового житлового кварталу чи відновлення гуртожитків для забезпечення житлом ВПО і молодих спеціалістів. Також передбачаються програми інтеграції переселенців у місцеву громаду – щоб залучити їх до економічного та соціального життя (створення

центрів підтримки ВПО, перекваліфікація, сприяння підприємництву переселенців тощо) [152] <https://surl.li/ccyqvq>.

- програми економічного відновлення громад Харківщини мусять враховувати цю зміну економічного ландшафту. З одного боку, необхідно **відновити зруйновані промислові об'єкти**, там де це можливо і доцільно. З іншого боку, війна диктує певну переорієнтацію економіки: можливо, варто розвивати менш вразливі до військових ризиків сектори. Для прифронтових територій актуальним стає розвиток аграрного виробництва (яке швидше відновити), переробки сільгосппродукції, малого і середнього бізнесу, орієнтованого на місцеві потреби. На Харківщині вже з'являються нові бізнес-ініціативи: наприклад, релоковані підприємці відкривають виробництва у безпечніших районах області, місцева влада створює індустріальні парки для залучення інвесторів. Програма відновлення повинна включати заходи з **стимулювання бізнесу** – податкові пільги для нових підприємств, гранти на розвиток малого бізнесу, відбудову і модернізацію критичних для громади виробничих об'єктів. Важливим аспектом є *смарт-спеціалізація*: кожна громада має оцінити, в якій сфері вона має конкурентні переваги (приміром, агропереробка, ІТ-сектор у Харкові, машинобудівні кадри тощо) і зосередити ресурси на відродженні саме цих напрямків;

- **логістика та просторове планування**. Через війну порушено звичні логістичні зв'язки Харківської області: зруйновані мости, залізничні колії, пошкоджено дороги державного значення. Відновлення транспортної інфраструктури є передумовою економічного оживлення регіону, тому в програмах громад слід приділити увагу **просектам інфраструктурного відновлення**, які виходять за межі однієї громади (наприклад, відновлення ключової траси або залізничного сполучення). Тут потрібна координація з обласною владою та «Укравтодором». Просторове планування теж потребує коригування: можливо, виникне потреба змінити функціональне призначення окремих територій, врахувати нові санітарно-захисні зони (навколо потенційно небезпечних об'єктів, військових частин), спланувати нові житлові квартали для

переселенців тощо. В Харкові, наприклад, міська влада розглядає ідею формування нових районів замість зруйнованих старих, з більш сучасним плануванням і укриттями. Таким чином, післявоєнне відновлення – це шанс переосмислити просторовий розвиток громад: зробити міста і села комфортнішими, безпечнішими і пристосованими до потреб населення.

На завершення, слід зазначити, що специфіка Харківської області робить завдання економічного відновлення одночасно **викликом і можливістю**. Викликом – через безпрецедентні руйнування, близькість ворога, гуманітарні проблеми. Можливістю – тому що наявний потужний науково-промисловий потенціал, трудові ресурси та підтримка міжнародної спільноти можуть стати основою для швидкого розвитку за умови правильної стратегії. Кожна територіальна громада Харківщини повинна мати свою *програму відновлення*, яка враховує загальнообласні пріоритети і локальні особливості. Такі програми дозволять зробити процес відбудови впорядкованим і прозорим, а головне – зорієнтувати громади на **сталий розвиток після війни**. Успішне відновлення залежить від комплексного підходу та планування, що інтегрує всі аспекти – економіку, інфраструктуру, соціальну сферу і екологію – і враховує унікальні потреби кожної громади. Саме такий підхід наразі втілюється в громадах Харківської області при підтримці держави та міжнародних партнерів, закладаючи фундамент для їхнього майбутнього процвітання.

Програма економічного відновлення громади – це комплексний стратегічний документ, що інтегрує соціально-економічне планування із просторовим плануванням та відновленням інфраструктури.

Фактично, така програма визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення території громади і містить комплекс заходів для її реалізації на постраждалих від війни територіях. Іншими словами, **програма відновлення** охоплює декілька сфер планування одночасно – стратегічну (економічний розвиток) і просторову (відбудова інфраструктури та землекористування) [153] <https://surl.li/thvztn>.

При розробці програми дотримуються ключових принципів сталого розвитку та «відбудови кращого, ніж було». Згідно з актуальними рекомендаціями, до стратегічних документів відновлення мають бути інтегровані підходи людиноцентризму, соціальної справедливості, раціонального просторового планування, балансу між розселенням і робочими місцями, сталої міської мобільності, інклюзивності, енергоефективності, екологічності, збереження культурної спадщини та національної пам'яті. Важливо також узгодити місцеві програми відновлення із Цілями сталого розвитку та загальнодержавними стратегіями, щоб забезпечити довгострокову стійкість громад. Дотримання таких принципів означає, що програма відновлення буде не лише планом відбудови, але й дорожньою картою розвитку громади на майбутнє [154] <https://surl.li/thvztn>.

Планування та реалізація проєктів відновлення часто стикається з відсутністю координації між різними рівнями влади, бізнесом та міжнародними партнерами, а це призводить до дублювання зусиль або затримок у реалізації, оскільки національні і регіональні програми не завжди синхронізовані.

Управління процесом відновлення постраждалих територій України є складним, багаторівневим завданням, що потребує стратегічного підходу, а використання механізму державно-приватного партнерства дозволяє залучати додаткові ресурси, впроваджувати інновації та забезпечувати швидке відновлення критичних об'єктів (табл.1).

Таблиця 1

Головні особливості управління процесом відновлення

Управлінський аспект	Опис
Пріоритезація та стратегічне планування	В умовах обмежених ресурсів першочергово відновлюють критичні інфраструктурні об'єкти.
Координація учасників процесу	Процес відновлення включає взаємодію між державними органами, приватними інвесторами, міжнародними донорами та місцевими громадами. Ефективне управління можливе за створення координаційних центрів на національному та регіональному рівнях.
Залучення фінансування через державно-приватне партнерство	Ураховуючи обмеженість державних ресурсів, ключову роль відіграє залучення приватного капіталу, що дозволяє використовувати досвід.
Громадський моніторинг і прозора звітність	Впровадження цифрових платформ для моніторингу проєктів забезпечує прозорість використання коштів, залучення громадськості до контролю та зменшення корупційних ризиків.

Крім того, питання відновлення громадської активності на прифронтових, зокрема деокупованих, територіях є актуальним завданням, а виважені підходи можуть сприяти активізації громадян, залученню місцевих мешканців і внутрішньо переміщених осіб до демократичного врядування (рис.4). Саме тому з метою ефективного відновлення інфраструктури та своєчасної допомоги потерпілим від військової агресії є потреба в розробці місцевих програм з відновлення територій громад, які мають на території колективні центри та прийняли велику кількість ВПО.

Розробка програми з відновлення територій громад має бути спрямована на подолання наслідків повномасштабної агресії проти України та стати основою для планування просторового розвитку. Наразі існує понад 20 сфер відновлення до яких залучене громадянське суспільство (рис.1, табл.2).

Актуальність та нагальність програми обумовлюється потенційною можливістю прогнозувати свій розвиток, потребою збалансовувати можливості громади та потреби різних груп їх населення, визначати наявні переваги та ресурсні обмеження для подальшого відновлення і розвитку територій.

Надання можливості для вільного вираження своїх поглядів та думок, створення безпечного середовища для обговорення проблем і потреб громади, відкритого діалогу та обміну ідеями 	Заохочення та фінансова підтримка громадських організацій, проєктів та ініціатив, спрямованих на розвиток громадської активності, освітньо-культурних процесів та розвиток громади в цілому
Проведення освітніх заходів, тренінгів та робочих груп для громадян щодо прав та обов'язків, сприяння розвитку навичок участі у громадському житті 	Формування платформ для громадського обговорення та обміну думками з метою спільного вирішення проблем, що стосуються громади
Створення ініціатив та програм, спрямованих на залучення молоді до громадської діяльності, створення можливостей для їх участі у прийнятті рішень та розвитку громади 	Взаємодія з міжнародними організаціями та ініціативами для сприяння розвитку громадянського суспільства та громадської активності для спільного розв'язання проблем і підтримки

Рис. 1 – Пріоритетні сфери відновлення територій громад

Таблиця 2

Заходи відновлення постраждалих громад України

Аналітичні та інформаційні заходи	Інфраструктурні та бізнес-заходи	Соціальні та громадські ініціативи
Оцінка масштабу пошкоджень та потреб	Підтримка підприємців та бізнесу	Адвокація доступу та використання відкритих даних
Створення ГІС-систем та ГІС-реєстрів	Відбудова житла, медичної, освітньої та соціальної інфраструктури	Залучення мешканців громад до планування і участі у відновленні
Створення цифрових продуктів та інформаційних систем	Допомога у відновленні критичної інфраструктури	Адвокація України на міжнародному рівні
Створення аналітичних центрів та експертних майданчиків для супроводу відновлення	Відбудова та ремонт енергетичної інфраструктури	Психологічна підтримка населення, адаптація ветеранів
Створення маніфестів або концепцій відновлення	Експертна підтримка центральної влади та ОМС	Допомога у розробці інженерно-проектної документації та технагляд
Створення навчальних програм для учасників відбудови	Розмінування	
Створення аналітичних планів відновлення	Стимулювання та адвокація "зеленого" відновлення	Надання матеріально-технічних засобів та матеріалів
Підтримка ОГС для участі у відновленні	Створення механізмів контролю за витратами та боротьба з корупцією	

Слід відзначити, що саме місцеві програми з відновлення територій громад є найефективнішими для виправлення постконфліктних ситуацій чи посткризових наслідків, оскільки використовують комплексний підхід і сприяють [155]:

- мобілізації місцевого населення (місцеві ініціативи та програми можуть залучати місцевих жителів до відновлення, надаючи їм можливість брати активну участь у вирішенні проблем та розвитку своєї громади);

- розвитку місцевої інфраструктури (програми можуть бути спрямовані на відновлення та підтримку інфраструктури, такої як дороги, школи, лікарні, водопостачання, каналізація та інші важливі об'єкти для покращення якості життя мешканців);

- створенню робочих місць та підтримці підприємництва (підтримка малих підприємств, сприяння можливості отримання мікрокредитів, підтримка розвитку сільського господарства);

- соціальній підтримці для уразливих груп населення, шляхом надання психологічної допомоги, завдяки освітнім ініціативам для дітей/дорослих та тренінгам з розвитку навичок тощо;
- культурній реабілітації (відновлення культурних цінностей та традицій через підтримку мистецтва, музеїв, фестивалів та інших культурних ініціатив);
- гармонійному співіснуванню та взаєморозумінню між різними групами населення, створюючи платформи для діалогу, обміну думками та співпраці.

Партнерська співпраця всіх зацікавлених сторін (місцева влада, ГО, актив з місцевого населення, бізнес-спільнота) є надзвичайно важливою для формування та реалізації програм повоєнного відновлення територій, зокрема залучення ресурсів в проєктну співпрацю.

Досягнення мети передбачає:

- *створення робочої групи* для проведення моніторингового дослідження, яка включатиме фахівців благодійної організації та, за потреби, залучатиме представників місцевої влади, громадських організацій та волонтерів;
- *розробка методології збору, систематизації та зберігання аналітичних даних* щодо запитів і потреб мешканців постраждалих грома (проведення опитування здійснювати за допомогою анкет, в які включено питання щодо житлових умов, доступу до медичних послуг та ін.соціальної підтримки);
- *організація збору інформації*, виявлення наявних проблем і потреб місцевого населення та ВПО. Здійснювати у формі онлайн-форм, особистих інтерв'ю чи фокус-груп. Програмне забезпечення для збору та аналізу даних - KoBoToolbox, Google Forms;
- *проведення аналізу та створення пакету пропозицій* для органів місцевого самоврядування, громадських організацій та донорів, на основі виявлених потреб, акцентуючи пріоритетні напрями для подальших дій.

Підводячи підсумок, основні етапи розробки програми можна окреслити так:

1. **Ініціація та підготовка** – прийняття рішення місцевою радою про розроблення програми. На цьому етапі визначають відповідальних осіб,

формують робочу групу (детально – у наступному розділі) та затверджують план-графік роботи.

2. **Збір та аналіз даних** – проведення комплексної оцінки стану громади. Збирається великий обсяг інформації: географічні особливості, демографія, економічний профіль, екологічна ситуація, стан інфраструктури, обсяги руйнувань і пошкоджень, наявні ресурси та активи для відновлення. На цьому етапі застосовуються аналітичні інструменти (про них докладніше далі) для оцінки потреб громади.

3. **Визначення пріоритетів та цілей** – на основі аналізу визначають першочергові потреби відновлення, стратегічні цілі та пріоритетні напрямки розвитку. Враховуються як поточні критичні проблеми (наприклад, відбудова житла, відновлення критичної інфраструктури), так і довгострокове бачення економічного розвитку громади.

4. **Розробка заходів та проєктів** – формування переліку конкретних заходів, проєктів і політик для досягнення поставлених цілей. Програма включає обґрунтовані пропозиції щодо відновлення території, відбудови або нового будівництва об'єктів замість зруйнованих, заходів з розмінування та підготовки території, екологічного відновлення тощо. На цьому ж етапі визначається пріоритетність проєктів.

5. **Фінансове планування та ресурси** – оцінка вартості запланованих заходів і підготовка попередніх фінансово-економічних розрахунків. Програма обов'язково містить пропозиції щодо джерел фінансування – місцевого бюджету, державних програм, міжнародної допомоги, приватних інвестицій тощо. Як зазначають експерти, принцип “немає грошей без планів і немає планів без грошей” добре ілюструє потребу пов'язати планування з реалістичним фінансуванням.

6. **Громадське обговорення і затвердження** – проєкт програми виноситься на громадські слухання, збираються пропозиції від мешканців та зацікавлених сторін. Після доопрацювання документ офіційно затверджується

місцевою радою за погодженням з обласною військовою адміністрацією (якщо того вимагає законодавство).

7. **Реалізація та моніторинг** – впровадження заходів програми та постійний моніторинг прогресу. Встановлюється система відстеження виконання проєктів і індикаторів досягнення цілей, щоб за потреби коригувати план дій. Звітування про хід реалізації забезпечує підзвітність влади перед громадою і донори.

Важливо підкреслити, що розробка такої комплексної програми – процес тривалий і складний, який потребує ґрунтовної підготовки. Залучення експертів з різних сфер (економіки, урбаністики, будівництва, соціальної сфери) на етапі аналізу та планування є корисним кроком. Методологія, розроблена за підтримки міжнародних проєктів (наприклад, USAID DOBRE), пропонує чіткий покроковий алгоритм, якому нині слідує багато громад України [155].